

Войнова Елліна Олегівна

Концепція мережевого суспільства як структурно-функціоналістська основа теорії електронної демократії

УДК 321:316.454.52:304.42
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.2>

Войнова Елліна Олегівна
аспірантка кафедри
політичних наук і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Розв'язання завдання щодо розвитку електронної демократії в Україні актуалізує необхідність дослідження цього феномену в широкому соціально-політичному контексті. Стаття має на меті розкрити функціональні й структурні особливості електронної демократії на основі аналізу концепції мережевого суспільства. Досягнення мети передбачає послідовне використання таких наукових методів, як контент-аналіз і порівняльний аналіз, а також застосування системного й структурно-функціонального підходів. Ця методологія дозволяє автору сформулювати закономірності, визначити особливості й розкрити структуру електронної демократії. Автор констатує, що електронна демократія є формою демократичної політичної системи, яка визначає новий тип соціальної організації, котрий характеризується як мережеве суспільство. Не змінюючи сутності демократичних процесів, онлайн-комунікація, яка виступає системоутворювальним фактором мережевого суспільства, детермінує закономірності розвитку й функціонування електронної демократії. Перша закономірність – співіснування таких тенденцій, як індивідуалізація та розширення мережевих зв'язків. Друга закономірність виявляється у взаємодії між тенденціями глобалізації та локалізації, що породжує новий процес, який називається «глобалізація». Третя закономірність – це діалектичне поєднання двох процесів: з одного боку, мережеве суспільство стає відкритішим, та отже, демократичнішим, але з іншого боку, – суспільство стає більш неоднорідним. Ці закономірності також впливають на формування структури електронної демократії як мультимережі політичної комунікації в Інтернеті. Означена структура має три рівні: мікро-, мезо- й макромережі. У процесі циркуляції потоків повідомлень ці мережі послідовно виконують ряд взаємопов'язаних функцій демократичної політичної системи.

Ключові слова: демократія, Інтернет, онлайн-мережа, інформаційний потік, соціальна взаємодія, політична участь, індивідуалізація, інтерактивність, глобалізація, повідомлення, політичний актор.

Вступ. Інтернет-революція великою мірою змінила характер соціальної, в тому числі політичної, взаємодії, відкривши невідомі в попередні епохи можливості політичної партиципації. Це сталося тому, що в Інтернеті фізична відстань між суб'єктами не відіграє суттєвої ролі для спілкування, стираються не тільки простір і час, але відбувається зближення культур, світоглядів, традицій і цінностей. Завдяки вдосконаленій швидкості онлайн-обміну інформацією в людей з'явилася можливість сприймати, поширювати й реагувати на ситуацію як у місті своєї локації, так і у світі в цілому з набагато більшою швидкістю. Використовуючи такі цифрові платформи, як Instagram, Facebook, Twitter або Telegram, їхні учасники отримують більше можливостей висловлювати свою думку, створювати доступ до соціальних рухів, сприяти змінам і підвищувати освіченість. Соціальні онлайн-мережі трансформували демократичні процеси й перемістили їх зі звичайних фізичних просторів у віртуальні й оцифровані. Усі аналітики погоджуються з тим, що саме розвиток вебмереж створив передумови виникнення нової

форми демократії, яку називають цифровою або електронною демократією. Проте в дослідженнях цього феномену переважають інструменталістські підходи, які не дають можливості розкрити соціальний базис електронної демократії, а отже, й чітко визначити структурні й функціональні особливості цієї форми політичної участі й тенденції її еволюції. Проблема уявляється особливо актуальною з боку необхідності розв'язання завдання щодо розвитку електронної демократії в Україні.

Мета та завдання. Мета роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу базових положень концепції мережевого суспільства розкрити закономірності становлення та розвитку електронної демократії, а також особливості її структури й функціонування.

Методи дослідження. Досягнення мети передбачає послідовне використання таких наукових методів, як контент-аналіз і порівняльний аналіз, а також застосування системного й структурно-функціонального підходів. Контент-аналіз був використаний для розгляду базових положень концепції мережевого суспільства в роботах її фундаторів – Баррі Уеллмана (Barry Wellman) і Мануеля

Кастельса (Manuel Castells). Компаративістський аналіз став у пригоді для порівняння особливостей тлумачення тих відзнак мережевого суспільства, які визначають характерні властивості електронної демократії не тільки означеними авторами, але й такими дослідниками, як Джозеф Най (Josef Nye), Ян ван Дійк (Jan van Dijk), Олександр Назарчук. Системний підхід дає нам можливість обґрунтувати закономірності становлення та розвитку е-демократії як форми демократичної політичної системи, що визначає той новий тип соціальної організації, котрий характеризується як мережеве суспільство. Дотримуючись структурно-функціонального підходу, ми представляємо ефективну структуру електронної демократії як мультимережі політичної комунікації та розкриваємо функції таких її компонентів, як мікро-, мезо- й макромережі.

Результати. В українському суспільно-політичному й науковому дискурсах досі домінує інструменталістське ставлення до електронної демократії. Так, наприклад, Сергій Карелін, координатор напряму «Електронна демократія» проєкту «Електронне урядування для підзвітності влади та участі суспільства» EGAP вважає, що електронна демократія – це концепція, яка дозволяє тим людям, які не мають, наприклад, можливості фізично бути присутніми на голосуванні, не бути ізольованими від цього процесу. Серед найефективніших інструментів концепції він назвав електронні петиції та бюджет участі [1].

Автори навчального посібника «Електронна демократія» хоча й констатують, що суть е-демократії полягає в застосуванні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) для широкого залучення громадян у громадсько-політичне життя, але водночас зазначають, що феномен е-демократії слугує лише для забезпечення доставлення голосу народу посадовцям. Саме в цьому сенсі Н.В. Грицьак і С.Г. Соловйов розглядають е-демократію у вузькому й у широкому розумінні. У першому випадку вони мають на увазі застосування ІКТ для забезпечення (електронного супроводу) прав громадян, коли громадянин може звернутися до інстанції письмово, а може, наприклад, через електронну пошту. У другому випадку – залучення громади за допомогою сучасних інформаційних технологій до розв'язання різноманітних суспільно-політичних завдань. За приклад вказані автори наводять інтерактивну участь жителів у засіданні місцевої ради, коли під час трансляції засідання в Інтернеті кожен зацікавлений може висловити своє ставлення до рішень ради, виступів депутатів, а отже, вплинути на позицію органу влади [2, с. 3–4].

Але зараз у світових академічних колах затверджується глибше тлумачення поняття «електронна демократія». Воно походить від фундаментального визнання демократії не просто як форми

представництва в урядових установах, але як суспільного устрою, котрий дозволяє справедливо брати участь у питаннях, що залучають людей до обміну ідеями й власними думками, підтримуючи права людини. Більшість дослідників говорять про наділення громадянського суспільства правом вести дискусії про політичні рішення та впливом на представницьку владу за умови забезпечення повної інформованості й свідомості громадськості [3, с. 52–53]. Саме ці права, на думку експертів, і покликані забезпечити е-демократія. Так, бельгійський дослідник Уіце Ван Рансбік наголошує, що електронна демократія для нього стосується не лише виборів, але й набагато більшого залучення людей до обговорень і дебатів, вона має зробити «представницьку демократію більш представницькою» [4]. Як зазначає Ендрю Чадуїк, теоретики електронної демократії розходяться у визначеннях, але більшість поділяють переконання, що деякі традиційні обмеження громадянства в сучасних ліберально-демократичних державах – проблеми масштабу, дефіциту часу, занепаду громад і відсутності можливостей для обговорення політики – можуть бути подолані новими формами спілкування в Інтернеті [5]. Згідно із цим поглядом електронна демократія охоплює соціальні, економічні й культурні умови, які уможливають вільну й рівну практику політичного самовизначення [6]. Очевидно, що для розуміння сутності, структури й функцій електронної демократії в такому її сучасному широкому тлумаченні як комплексу соціальних, економічних, політичних і культурних факторів необхідно звернутися до основ, тобто розглянути характеристики соціального середовища, в яких цей феномен виник і розвивається.

Основним фактором, що задає тенденції розвитку сучасного суспільства, стає мережева онлайн-комунікація. Розвиток Інтернету й особливо онлайн-мереж привели до формування нового типу соціального середовища, який отримав назву «мережеве суспільство». На думку аналітиків, концепція мережевого суспільства стає основоположною концепцією, що відбиває стан справ у сучасному суспільстві, – практично всі сфери життя тією чи іншою мірою набувають вигляду мережевої структури [7, с. 91].

Уперше термін «мережеве суспільство» (network society) був запропонований норвезьким вченим Стейном Брейтеном (Stein Braten) в книзі «Моделі людини й суспільства» в 1981 році, хоча трьома роками раніше англійський дослідник Джеймс Мартін (James Martin) використовував схоже поняття (wired society) [8]. Однак засновником власне концепції мережевого суспільства слід вважати канадського соціолога Баррі Уеллмана.

У своїй аргументації Б. Уеллман виходить із того, що комп'ютерні мережі – це соціальні мережі. Соціальні переваги комп'ютерних соціальних

мереж – ширша пропускна здатність, бездротова портативність, глобалізована підключеність, персоналізація – сприяють переходу від спільноти «від дверей до дверей» і «від місця до місця» до спільнот «від людини до людини» і «роль до ролі». Люди спілкуються в соціальних мережах, а не в комунальних групах. Індивідуальне й комп'ютерне спілкування інтегровано в спільноти, що характеризуються персоналізованою мережею. Такі трансформації створили нову основу для спільноти, яку Уеллман назвав «мережеский індивідуалізм». Разом із цим мережеве суспільство стає суспільством міжособистісних зв'язків, які забезпечують соціальну взаємодію, підтримку, інформацію, почуття приналежності до групи й соціальну ідентичність, створюють особливий вид соціального капіталу – мережеский капітал [9]. Продовжуючи розробляти концепцію мережеского суспільства, Уеллман розкриває таку проблему сучасних спільнот, як «глокалізація» (поєднання трендів «глобалізації» та «локалізації») [10].

Теорію Уелмана ми розглядаємо як один із наріжних каменів базової для нашого дослідження концепції мережеского суспільства. Ця теорія дозволяє нам сформулювати закономірності мережеского суспільства, які визначають особливості функціонування електронної демократії. Перша закономірність полягає в співіснуванні тенденцій індивідуалізації та розширення мережеских зв'язків, що приводить до формування нового ресурсу – мережеского капіталу, який виступає рушійною силою е-демократії. Друга закономірність проявляється у взаємодії трендів глобалізації та локалізації, що породжує новий процес, котрий отримав назву «глокалізація». Саме цей процес постає нині як визначний тренд еволюції е-демократії по усьому світу.

Концепція Б. Уелмана була розвинена й набула зрілості в працях іспанського соціолога Мануеля Кастельса. Кастельс підкреслює, що він іменує соціальну структуру інформаційного століття мережеским суспільством тому, що воно створене мережами виробництва, влади й досвіду, які утворюють культуру віртуальності в глобальних потоках, які перетинають час і простір. Вчений зазначає, що, хоча мережі є старою формою організації в людському досвіді, технології цифрових мереж, характерні для інформаційного століття, забезпечили соціальні й організаційні мережі таким чином, що дозволили їхнє нескінченне розширення та реконфігурацію, долаючи традиційні обмеження мережеских форм організації управління складністю понад певний розмір мережі. Він запропонував гіпотезу про те, що формується нова культура, культура справжньої віртуальності, в якій оцифровані мережі мультимодальних комунікацій настільки охопили всі прояви культури й особистого досвіду, що зробили віртуальність фундамен-

тальним виміром нашої реальності [11, р. xxx]. «Усі суспільства інформаційної епохи дійсно пронизані – з різною інтенсивністю – повсюдною логікою мережеского суспільства, чия динаміка поступово абсорбує та підкоряє попередні соціальні форми», – проголошує вчений [11, р. xviii]. Ми наголошуємо, що це, безумовно, стосується і форм демократії.

Базовою категорією в теорії мережеского суспільства Кастельса виступає дефініція потоку. Під потоками він розуміє цілеспрямовані, повторювані, програмовані послідовності обмінів і взаємодій між фізично роз'єднаними позиціями, які займають соціальні актори в економічних, політичних і символічних структурах суспільства. За Кастельсом, сучасне суспільство побудоване навколо потоків капіталу, інформації, технологій, організаційної взаємодії, символів [11, р. xviii]. Таким чином, спираючись на аргументи Кастельса, ми визначаємо, що електронна демократія – це безперервний потік політичної комунікації, який циркулює в Інтернет-мережах від індивідів до політичних структур і по «петлі зворотного зв'язку» від політичних структур до індивідів.

У контексті нашого дослідження слід акцентувати на тому, що мережеве суспільство суттєво відрізняється від інформаційного суспільства часів панування телебачення. М. Кастельс говорить про те, що необхідно відмовитися від поняття «інформаційне суспільство» й визначити суспільство у світлі того, що дійсно буде новим у сучасну епоху, а саме через мережі інформаційних технологій [12].

За цих умов відбувається і трансформація демократичних форм суспільної організації, бо ж роль Інтернету в розвитку демократичних процесів докорінно відрізняється від аналогічної ролі традиційних засобів масової інформації. Внаслідок розвитку Інтернету й особливо вебмереж зростають диференціація та варіативність інформаційних потоків, розгортаються процеси демасифікації та індивідуалізації політичної комунікації. Відповідно до концепції Кастельса, в сучасному світі індивідуальність переважає над «почуттям спільності», проте індивідуалізм не зводиться до соціальної ізоляції, і люди, живучи в національних державах, прагнуть до глобальної спільності, до пошуку «ідентичності, спрямованої в майбутнє» [11, р. xxv].

Однак ключовою відмінністю мережескої комунікації є інтерактивність, яка усуває суб'єкт-об'єктні відмінності. Інтерактивність учасників онлайн-мереж приводить до того, що «люди бачать себе уповноваженими учасниками побудови інформаційного потоку» [13, р. 176]. Це своєю чергою зумовлює той факт, що різниця між індивідуальними й колективними формами політичної активності в епоху Інтернету стає все розмитішою [14, р. 6].

Розглядаючи особливості електронної демократії, необхідно підкреслити важливість підйому нової форми спілкування, яку Кастельс концептуалізував як масову самокомунікацію. Цей процес також самогенерується за змістом, самоспрямовується в емісії та самовідбирається на рецепції багатьма, хто спілкується з багатьма. Це нова сфера спілкування і, зрештою, нове середовище, основу якого складають комп'ютерні мережі, мова якого є цифровою, а відправники глобально розподілені й глобально інтерактивні. Кастельс вказує на те, що загальний доступ до файлів і мережі, побудовані за принципом рівний-до-рівного (peer-to-peer (p2p)), зробили можливими циркуляцію та переформатування будь-якого оцифрованого контенту [11, р. xxxii]. На підставі цього факту ми можемо зробити висновок, що мережеве суспільство стає все відкритішим, а отже й демократичнішим.

Але, визначаючи особливості розгортання демократичних процесів у мережевому суспільстві, не можна обійти увагою той факт, що це суспільство стає і все неодноріднішим. Така неоднорідність зумовлена тим, що соціальна взаємодія в комп'ютерних мережах потребує наявності в акторів високого технологічного й інтелектуального потенціалу. Прерогативою тих акторів, які мають такий потенціал, стає творча, або, як її називає Кастельс, самопрограмована праця (self-programmable labor). Для решти залишається рутинна звичайна праця (generic labor). Це породжує новий тип стратифікації суспільства, бо між означеними двома соціальними стратами виникає величезний розрив у рівні оплати праці [11, р. xxiii]. Соціально-економічна, а отже й політична диференціація простежується не тільки на місцевому й національному, але й на глобальному рівні. Вона полягає в тому, що, як вказує Кастельс, хоча всі й кожен на планеті відчули наслідки цієї нової соціальної структури, глобальні мережі містять одних людей і території, виключаючи інші, що викликало географію соціальної, економічної та технологічної нерівності [11, р. xviii]. Додамо, що розрив виникає також і в доступі до інструментів електронної демократії, а значить – у рівні політичної участі.

Неоднорідність зон політичної комунікації, що впливає на ефективність функціонування та зміст е-демократії, зумовлена ще й тим, що, за Кастельсом, у мережевому суспільстві процеси й практики, в тому числі політичні, визначаються функціональним значенням, а не місцем, в яких знаходяться актори [11, р. xxxix]. Але, не зважаючи на те, що простори потоків перетинаються з просторами місць, культурне й соціальне значення визначається в термінах місць, локальності, водночас функціональність, ресурси й влада визначаються в термінах потоків. На думку Кастельса, це сама фундаментальна суперечність, що з'являється

в глобалізованому, урбаністичному, мережевому світі: у світі, побудованому за логікою простору потоків, де люди живуть у просторах місць. [11, р. xxxv]. Це фундаментальна суперечність, яка зумовлене згаданими вище процесами глокалізації, відбивається також у контроверсійному характері електронної демократії, бо, як вказує Кастельс, у мережевому суспільстві еліти – глобалізовані, а маси – локалізовані.

Означена диференціація мережевого суспільства зумовлює його нелінійну структуру. Архітектура глобальних мереж, за Кастельсом, водночас є поліцентричною та ієрархічною, бо з'єднує вузли вибірково, залежно від їхньої відносної цінності. На думку вченого, мережеве суспільство має дворівневу структуру. Соціальна взаємодія в процесі прийняття важливих рішень (high-level decision-making process) відбувається в мікромережах, що базуються на спілкуванні обличчя-до-обличчя. Вони своєю чергою пов'язані з макромережами, в яких відбувається імплементація прийнятих рішень (macro-network of decision implementation). На цьому рівні взаємодію забезпечують мережі електронної комунікації [11, р. xxxvii]. Але ми вважаємо, що до цієї моделі треба додати ще один проміжний зв'язувальний рівень – мезомережі. На цьому рівні в інтерактивному онлайн-режимі відбувається обговорення та коментування рішень у різноманітних групах за інтересами. Отже, розвиваючи дослідницькі висновки Кастельса, ми пропонуємо розглядати електронну демократію як відкриту систему, котра являє собою мультимережу, що має тривірневу структуру. Перший рівень – мікромережі, де відбувається формулювання політичних рішень у комунікаційному ядрі, котре складається з політичних лідерів або лідерів громадської думки, їхніх друзів і близьких колег. Другий рівень – мезомережі, де відбувається обговорення проблем у колі експертів і груп за інтересами. Третій рівень – макромережі із широкою периферією громадянського суспільства, де відбувається популяризація політичних опіній та їх імплементація. На етапі зворотного зв'язку на другому рівні – в мезомережах – проходить агрегація вимог і підтримки, які поступають від периферійних мереж третього рівня, після чого на першому рівні відбувається їхня артикуляція.

Для того, аби показати ще одну кардинальну відмінність електронної демократії, треба звернути увагу на твердження Кастельса про те, що час є соціальною формою, яка змінюється в ході суспільних трансформацій, таких, наприклад, як перехід від національних держав індустріальної епохи до глобального мережевого суспільства. Він навіть увів для нього таку дефініцію, як «позачасовий час» (timeless time) у порівнянні із «застиглим часом» (glacial time) попередніх епох. Вчений пояснює це тим, що в умовах поширення

мобільних засобів комунікації та мережі Інтернет, які дозволяють бути на зв'язку 24 години на добу 7 днів на тиждень, стираються межі між особистим, сімейним і робочим часом. Хоча різні форми часу продовжують співіснувати в комунікаційному полі мережевого суспільства, але саме позачасовий час постає часом домінуючих функцій і потужних акторів [11, р. xxxii]. На підставі цієї аргументації іспанського соціолога ми визначаємо, що «позачасовість» виступає відмінною ознакою електронної демократії.

У контексті нашого дослідження важливо акцентувати на тому, що нові форми комунікації спричиняють утворення нових моделей соціальної взаємодії, в тому числі політичної. «Поява величезної кількості інформаційних мереж приводить до того, що вертикальні зв'язки управління втрачають своє значення, а на заміну їм приходять горизонтальні соціальні зв'язки, котрі інтенсивно розвиваються, – зазначає М. Кастельс. – Як наслідок, державний суверенітет слабшає, відбувається інтерналізація соціального життя» [11, р. xxviii]. На підставі цих умовиводів вченого ми констатуємо, що горизонтальна побудова політичної комунікації є однією з ознак електронної демократії. А процес освоєння зовнішніх структур, в результаті якого вони стають внутрішніми регуляторами, перетворення зовнішніх реальних дій, соціальних форм спілкування в стійкі внутрішні якості соціальних акторів через засвоєння ними вироблених в онлайн-мережах норм, цінностей, установок та уявлень є характерним для політичного дискурсу, що розгортається як одна з форм електронної демократії. Окрім іншого, це приводить до інтерференції офлайн та онлайн політичної активності.

Важливо підкреслити, що зміна соціальними Інтернет-мережами властивостей комунікаційних потоків вимагає створення нових форм регулювання соціальної взаємодії. Як вказує Кастельс, в економічній сфері віртуалізація привела до створення глобального ринку, в якому національні інститути влади практично втратили здатність управляти світовими потоками матеріальних цінностей та інформації. А в політичній сфері, на його думку, приходить кінець уявленням про демократію, яка полягає в тому, що кожен чотири роки ви голосуєте на виборах, результат яких визначається ЗМІ, котрі контролювані владою та великими бізнес-корпораціями [15]. Цю тезу Кастельса розвиває, зокрема, й засновник концепції м'якої сили (soft power) американський політолог Джозеф Най. «Неформальні мережі підірвуть монополію традиційної бюрократії, – стверджує він. – Приватні особи й приватні організації від корпорацій і неурядових організацій до терористів отримали можливість відігравати безпосередню роль у світовій політиці. Світова політика не може бути єдиною компетенцією урядів» [16]. Отже, як вважають

ці вчені, у світовому політичному процесі поєднуються дві взаємопов'язані тенденції – демократизації та глобалізації. Це проявляється в тому, що соціальні рухи й геополітичні стратегії, розвиваючись паралельно, стали здебільшого глобальними, щоб діяти як глобальні джерела влади, тоді як інститути національної держави, успадковані від Нового часу й від індустріального суспільства, поступово втрачають здатність контролювати й регулювати глобальні потоки багатства й інформації [11, р. xviii].

Але ця позиція була піддана суттєвій корекції голландським соціологом Яном ван Дейком у роботі «Мережеве суспільство», яка побачила світ у 2011 році [17]. З боку теорії електронної демократії дуже плідними є висновки цього автора про трансформацію політики й політичного в реаліях другої декади ХХІ століття. Дослідник стверджує, що володіння владою в епоху Інтернету визначається доступом до мереж і кількістю зв'язків всередині них. Як і Кастельс, ван Дейк вважає, що замість бюрократичного вертикального управління суспільством в Інтернеті формується горизонтально диференційована громадська структура (яку ми можемо назвати електронною демократією). Проте він стверджує, що влада в мережевому суспільстві не перетікає до соціальних медіа, а залишається за державою. На його думку, влада в мережах не обов'язково «розмивається». Навпаки, через них вона може бути сконцентрована сильною державою, яка контролює технології та соціальні мережеві зв'язки. Отже, на цій підставі ми можемо дійти висновку, що суб'єктами електронної демократії виступають не тільки громадяни, групи інтересів і політичні організації та інші інститути громадянського суспільства, але потужним актором у ній зараз виступає і держава.

Голландський соціолог погоджується, що значні зміни політичного процесу в таких аспектах, як обмін політичною інформацією, суспільно-політичні дебати, розвиток нових форм політичної участі безперечні. Однак вчений не дає однозначного прогнозу щодо приходу прямої демократії через технології Інтернету. Я. ван Дейк наголошує, що мережі володіють не тільки позитивними характеристиками, – вони можуть бути нестійкі й навіть ненадійні, завжди несуть у собі ризик технічних помилок, можуть бути «зламани» й сфальшовані. Уникнути цих ризиків неможливо. Можливо лише мінімізувати їх за допомогою посилення контролю з боку громадянського суспільства й подальшого вдосконалення комунікаційних технологій. Ми можемо констатувати, що в цьому, з одного боку, криються вади електронної демократії, а з іншого, – визначаються напрями її вдосконалення.

Слід зазначити, що в загальній концепції мережевого суспільства як соціальної системи різними авторами по-різному представлені її первинні

елементи. Якщо М. Кастельс вважає, що базовими осередками суспільства є самі мережі, то Я. ван Дійк визначає основними одиницями суспільства індивідів, незважаючи на те, що вони все більше комунікують та об'єднуються в спільноти. Своєю чергою ретельно проаналізувавши різноманітні компоненти концепції мережевого суспільства, російський філософ Олександр Назарчук стверджує, що в сучасному соціумі атомом, до якого може бути зведене все різноманіття соціальної реальності, виступає повідомлення (message). «Теорія мереж вчить, що останньою межею, атомом суспільства є не індивід, а «повідомлення», з яких складається життя індивідів, інститутів, класів, до якої б поняттєвої інстанції ми не зверталися, – наголошує він. – У мережевому суспільстві все стає «сполученням» або потоком «повідомлень»: наповнення особистого життя, політичні події, явища культури і так далі» [18, с. 70]. Розкриваючи конструктивістський потенціал повідомлень, Назарчук вказує, що саме вони зумовлюють форми соціальних утворень і легітимізують суб'єктів комунікації в їхньому соціальному статусі. Отже, він таким чином формулює сутність концепції мережевого суспільства з позицій системного й структурно-функціонального підходів: «Мережа – це система, що організує процес комунікації» [18, с. 67] <...> Мережа – це один з основних способів, за допомогою яких досягається ефект структурування соціальних впливів у просторі суспільства. І яка б соціальна форма не виникала в результаті комунікації, вона є одним із видів мереж. І завдяки цьому вона здатна перетікати в інші форми й обмінюватися з ними [18, с. 70] <...> Для теорії електронної демократії есенціальне значення має те, що з позицій концепції мережевого суспільства державна влада є нічим іншим, як мережею комунікацій» [18, с. 71]. Отже, слідуючи за вказаною логікою, можна визначити, що електронна демократія – це сукупність онлайн-мереж політичної комунікації, котра являє собою систему, що утворюється з повідомлень як первинних елементів. Політичні актори (громадяни, групи інтересів, еліти, політичні партії, громадські організації та державні установи) функціонують у цій системі як вузли мультимережі, котрі генерують, трансформують і приймають ці повідомлення.

У контексті нашого дослідження слід звернути особливу увагу на твердження Назарчука про те, що мережі, не змінюючи принципово функціонального змісту соціального життя, часом явно, а часом латентно трансформують характер і порядок соціальних зв'язків та інтеракцій [18, с. 70]. Погоджуючись із цією тезою, ми своєю чергою наголошуємо, що Інтернет не змінює змісту демократії, проте онлайн-мережі трансформують процеси політичної комунікації; це має знаходити відбиття в теорії електронної демократії. Так, наприклад,

теорія груп інтересів повинна враховувати, що інтереси відтепер легко агрегуються за допомогою інформаційних каналів. З боку теорії електронної демократії ми оцінюємо як визначальний висновок російського філософа, який констатує, що мережеве суспільство, мультиплікуючи й змінюючи інформаційні потоки в політичній сфері, неминуче демократизує усталений порядок відправлення влади [18, с. 73].

Висновки. Отже, проаналізувавши основні положення концепції мережевого суспільства, ми можемо констатувати, що електронна демократія – це форма демократичного політичного устрою, яка відзначає той новий тип суспільної організації, котрий характеризується як мережеве суспільство. Електронна демократія – це глобальна вебмультимережа, вузлами якої є політичні актори (громадяни, групи інтересів, еліти, політичні партії, громадські організації та державні установи), котрі пов'язані між собою потоками онлайн-повідомлень, вміст яких сприяє формуванню політичного порядку денного й розгляду спірних питань на основі громадської думки, що формується в рамках раціонального й аргументованого публічного дискурсу, спрямованого на досягнення консенсусу, встановлення взаємної довіри й забезпечення прав людини.

Не змінюючи сутності демократичних процесів, онлайн-комунікація, яка є системоутворювальним чинником мережевого суспільства, детермінує закономірності функціонування електронної демократії. Перша закономірність полягає в співіснуванні тенденцій індивідуалізації та розширення мережевих зв'язків, що приводить до формування нового ресурсу – мережевого капіталу, який виступає рушійною силою е-демократії. Друга закономірність проявляється у взаємодії трендів глобалізації та локалізації, що породжує новий процес, котрий отримав назву «глокалізація». Саме цей процес постає нині як визначний тренд еволюції е-демократії по усьому світу. Але він зумовлює також наявність ціннісних суперечностей між елітами, що глобалізовані, й масами, що локалізовані, а також спричиняє конфлікт між традиційними й мережевими ідентичностями. Ці суперечності значною мірою визначають порядок денний політичного дискурсу в рамках е-демократії. Третя закономірність – це діалектичне поєднання двох процесів: з одного боку, мережеве суспільство стає все відкритішим, а отже й демократичним, а з іншого – суспільство стає і все більш неоднорідним, що зумовлюється розривом між різними індивідами, верствами суспільства й навіть країнами й регіонами в доступі до інструментів електронної демократії, а значить – у рівні політичної участі.

Ці закономірності визначають такі характеристики електронної демократії, як демасифікація, диференціація та варіативність інформаційних

потоків, а також розвиток масової самокомунікації та горизонтальних зв'язків між акторами. Крім цього, технології Web 2.0 зумовлюють таку особливість електронної демократії, як «позачасовість», а також і таку її ключову відмінність, як інтерактивність, котра усуває суб'єкт-об'єктні відмінності.

Означені закономірності також впливають на формування структури е-демократії як мережі політичної онлайн-комунікації. Ця структура має три рівні: мікромережі політичних лідерів або лідерів громадської думки та їх найближчого оточення; мезомережі політичних експертів і груп інтересів; макромережі широких верств громадянського суспільства. У процесі циркуляції потоків повідомлень ці мережі послідовно виконують ряд взаємопов'язаних функцій політичної системи. На першому рівні відбувається артикуляція суспільних запитів і прийняття політичних рішень, на другому – агрегація суспільних вимог і підтримки, наступне обговорення політичних рішень, на третьому – висунання різноманітних політичних вимог і висловлювання підтримки, а також популяризація та імплементація політичних рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Электронная демократия: какие инструменты эффективнее всего работают в Украине. *UA TV*. 2019. 24 октября URL: <https://rus.uatv.ua/elektronnaya-demokratiya-kakie-instrumenty-effektivnee-vsego-rabotayut-v-ukraine/> (дата звернення: 30.10.2020).
2. Грицяк Н.В., Соловйов С.Г. Електронна демократія : навчальний посібник. Київ: НАДУ, 2015. 67 с.
3. Линде А. Н. Делиберативная демократия как направление в современной теории демократии: анализ основных подходов. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2015. Т. 8. № 1. С. 52–58.
4. Menke M. E-Democracy How to Participate in Politics Digitally. *The New Federalist*. 2020. 15 July. URL: <https://www.thenewfederalist.eu/e-democracy-how-to-participate-in-politics-digitally?lang=fr> (дата звернення: 01.11.2020).
5. Chadwick A. E-democracy. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/e-democracy>.
6. E-Democracy. *Wikipedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/E-democracy#:~:text=E%2Ddemocracy%20\(a%20combination%20of,in%20political%20and%20governance%20processes](https://en.wikipedia.org/wiki/E-democracy#:~:text=E%2Ddemocracy%20(a%20combination%20of,in%20political%20and%20governance%20processes) (дата звернення: 01.11.2020).
7. Саенко Л.А., Егоров М.В. Сетевое общество в контексте современных социальных трансформаций. *Социологические науки*. 2014. № 7 (48). С. 88–93.
8. Тузовский И.Д. Исторические обстоятельства, обусловившие синкретизм и конвенционализм современного состояния теории информационного общества. *Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств*. 2015. № 3 (43). С. 7–15.
9. Wellman B. Physical place and cyberplace: the rise of networked individualism. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2001. Vol. 25. Iss. 2. P. 227–252. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00309>.

10. Wellman B. Little Boxes, Glocalization, and Networked Individualism. *Digital Cities II: Computational and Sociological Approaches* / Ed. by M. Tanabe, P. van den Besselaar and T. Ishida. Berlin : Springer-Verlag, 2002. P. 11–25. DOI: https://doi.org/10.1007/3-540-45636-8_2.

11. Castells M. The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume 1). Vol 1. 2nd Edition with a New Preface. Oxford : Wiley Blackwell Publ., 2010. 594 p. DOI: [10.1002/9781444319514](https://doi.org/10.1002/9781444319514).

12. Castells M. Materials for an exploratory theory of network society. *The British Journal of Sociology*. 2000. No. 51. P. 5–24. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2000.00005.x>.

13. Guadagno E.R., Guttieri K. Fake News and Information Warfare: An Examination of the Political and Psychological Processes from the Digital Sphere to the Real World. *Handbook of Research on Deception, Fake News, and Misinformation*. Online IGI Global, 2019. P. 167–191. DOI: <http://10.4018/978-1-5225-8535-0.ch011>.

14. Kaun A., Kyriakidou M., Uldam J. Political Agency at the Digital Crossroads? *Media and Communication*. 2016. Vol. 4. Iss. 4. P. 1–7. DOI: <http://dx.doi.org/10.17645/mac.v4i4.690>.

15. Байдакова А.А. Соціолог Мануель Кастельс – про неминучість нової демократії. *Радіо Свобода*. 2012. 20 червня URL: <http://www.svoboda.org/content/article/24620450.html> (дата звернення: 04.11.2020).

16. Nye J.S. The Reality of Virtual Power. *Project Syndicate*. 2011. 11 Feb. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-reality-of-virtual-power?barrier=true> (дата звернення: 05.11.2020).

17. Van Dijk J. The network society. Third edition, London : SAGE Publications Ltd, 2012. 336 p.

18. Назарчук А.В. Сетевое общество и его философское осмысление. *Вопросы философии*. 2008. № 7. С. 61–75.

REFERENCES:

1. Elektronnaya demokratiya: kakie instrumenty effektivnee vsego rabotayut v Ukraine [E-democracy: what tools work most effectively in Ukraine.]. (2019). *UA TV*. 24.10.2019. URL: <https://rus.uatv.ua/elektronnaya-demokratiya-kakie-instrumenty-effektivnee-vsego-rabotayut-v-ukraine/> (in Russian).
2. Hrytsiak, N.V., & Soloviov S.H. (2015). *Elektronna Demokratiia [Electronic Deocracy]*: Tutorial. Kyiv : NAPA. (in Ukrainian).
3. Linde, A.N. (2015). Deliberative democracy as a trend in modern theory of democracy: the analysis of the main approaches. *Outlines of global transformations: politics, economics, law*, 8(1):52–58. (In Russian).
4. Menke, M. (2020). E-Democracy How to Participate in Politics Digitally. *The New Federalist*. 15.07.2020. URL: <https://www.thenewfederalist.eu/e-democracy-how-to-participate-in-politics-digitally?lang=fr>.
5. Chadwick, A. (2019). E-democracy. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/e-democracy>.
6. E-Democracy (2020). *Wikipedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/E-democracy#:~:text=E%2Ddemocracy%20\(a%20combination%20of,in%20political%20and%20governance%20processes](https://en.wikipedia.org/wiki/E-democracy#:~:text=E%2Ddemocracy%20(a%20combination%20of,in%20political%20and%20governance%20processes).

7. Saenko, L.A., & Egorov, M.V. (2014). Setevoe obschestvo v kontekste sovremennyih sotsialnyih transformatsiy [Network Society in the Context of Modern Social Transformations]. *Sotsiologicheskie nauki [Sociological sciences.]*, 7 (48): 88–93. (in Russian).
8. Tuzovskiy, I.D. (2015). Istoricheskie obshchaya, obuslovivshie sinkretizm i konvetsionalizm sovremennogo sostoyaniya teorii informatsionnogo obschestva [Historical circumstances that caused syncretism and conventionalism of the current state of the information society theory]. *Vestnik Chelyabinskoy gosudarstvennoy akademii kul'tury i iskusstv [Bulletin of the Chelyabinsk State Academy of Culture and Arts]*, 3 (43): 7–15. (in Russian).
9. Wellman, B. (2001). Physical place and cyberplace: the rise of networked individualism. *International Journal of Urban and Regional Research*, 25 (2): 227–252. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00309>.
10. Wellman, B. (2002). Little Boxes, Glocalization, and Networked Individualism. in M. Tanabe, P. van den Besselaar, and T. Ishida (eds.) *Digital Cities II: Computational and Sociological Approaches*, pp. 11–25. Berlin: Springer-Verlag. DOI: https://doi.org/10.1007/3-540-45636-8_2.
11. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume 1)*. Vol 1. 2nd Edition with a New Preface. Oxford: Wiley Blackwell Publ. DOI: 10.1002/9781444319514.
12. Castells, M. (2000). Materials for an exploratory theory of network society. *The British Journal of Sociology*, 51: 5–24. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2000.00005.x>.
13. Guadagno, E.R., & Guttieri, K. (2019). Fake News and Information Warfare: An Examination of the Political and Psychological Processes from the Digital Sphere to the Real World. *Handbook of Research on Deception, Fake News, and Misinformation*. Online IGI Global, pp. 167–191. DOI: <http://10.4018/978-1-5225-8535-0.ch011>.
14. Kaun, A., Kyriakidou, M., & Uldam, J. (2016). Political Agency at the Digital Crossroads? *Media and Communication*, 4 (4): 1–7. DOI: <http://dx.doi.org/10.17645/mac.v4i4.690>.
15. Baidakova, A. (2012). Sotsiolog Manuel Kastels – Pro Nemynuchist Novoi Demokratii. [Sociologist Manuel Castells - about the Inevitability of a New Democracy]. *Radio Svoboda [Radio Liberty]*, 20.06.2012. URL: <http://www.svoboda.org/content/article/24620450.html>. (in Ukrainian).
16. Nye, J.S. (2011). The Reality of Virtual Power. *Project Syndicate*, 11.02.2011. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-reality-of-virtual-power?barrier=true>.
17. Van Dijk, J. (2012). *The network society*. Third edition, London: SAGE Publications Ltd.
18. Nazarchuk, A.V. (2008). Setevoe obschestvo i ego filosofskoe osmyslenie [Network Society and its Philosophical Comprehension]. *Voprosy filosofii [Philosophy Questions]*, 7: 61–75. (in Russian).

The network society concept as structural and functional basis of the e-democracy theory

Voinova Ellina Olehivna

Postgraduate Student at the Department of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine

Solving the problem of developing e-democracy in Ukraine highlights the need to study this phenomenon in a broad socio-political context. The article aims to reveal the e-democracy functional and structural features based on the network society concept analysis. Achieving this goal presupposes the consistent use of such scientific methods as content and comparative analysis, systemic and structural-functional approaches. This methodology allows the author to formulate patterns, determine the features, and reveal the structure of electronic democracy. The author states that e-democracy is a form of a democratic political system, which marks the new type of social organization, and is characterized as a network society. Without changing the essence of democratic processes, online communication, which is a system-forming factor of the network society, determines the patterns of e-democracy development and functioning. The first pattern is the coexistence of such trends as individualization and expansion of network connections. The second pattern is manifested in the interaction between the trends of globalization and localization, which gives rise to a new process called "glocalization". The third pattern is a dialectical combination of two processes. On the one hand, the network society is becoming more open and therefore more democratic. But on the other hand, society is becoming more heterogeneous. These patterns also affect the formation of the structure of e-democracy as a multi-network of political online communication. This structure has three levels: micro-, meso-, and macro-networks. In the process of circulating message flows, these networks consistently perform a number of interrelated functions of a democratic political system.

Key words: democracy, Internet, online network, information flow, social interaction, political participation, individualization, interactivity, glocalisation, messages, political actor.